

JAN DIVIŠ

Zpráva o nálezech štípané kamenné industrie z Kněžic
okr. Třebíč

Českomoravská vrchovina, s výjimkou některých okrajových částí, je tradičně považována za oblast bez pravěkého pobytu lidí. Tento pohled se vztahoval také na Jihlavsko a severozápad okresu Třebíč, které lze geograficky přiřadit k centrální části Českomoravské vrchoviny. Téměř nic neopravňovalo k revizi tohoto názoru. Archeologické objevy a nálezy z Kněžic i Telče za posledních 10 let částečně pozměňují uvedenou domněnku.

Kněžice leží v severozápadní části okresu Třebíč, asi 3 km severním a západním směrem je již okres Jihlava. Nadmořská výška vztažena na údolí říčky Brtnice činí asi 530 m. Blízké okolní nezalesněné vrchy dosahují od 600 do 620 m a jsou součástí Brtnické vrchoviny.¹ Terénní situace a drsnější podnebí nebylo vhodné pro pravěké osídlení v neolitu, avšak pro lov zvěře a rybolov zde mohly být dobré podmínky.

Během let 1976 až 1988 jsem shromáždil soubor štípané kamenné industrie. Pravěké nástroje jsem nacházel při vycházkách povrchovými sběry na polích katastru Kněžic. Celkem se jedná o 145 artefaktů z rohovce, pazourku, křišťálu, záhnědy, křemene a jiných surovin, nevyjímaje obsidián. Nálezy pocházejí převážně ze dvou lokalit, Kněžice – Hrutovská stráň a Kněžice – Brodce,² ale také z další nově objevené lokality, která se nachází v poloze mezi „Polednovou zahradou a Soukupovou stráňí“. Zbývající nálezy štípané kamenné industrie byly spíše ojedinělé z různých míst okolí Kněžic, podobně jako dalších asi 10 nástrojů nalezených ing. Karlem Obrdlíkem v letech 1978 až 1982.³ Vzájemná vzdálenost lokalit Kněžice – Hrutovská stráň a Kněžice – Brodce je asi 1 km. Obě leží v nadmořské výšce okolo 550 m a v nevelké vzdálenosti od říčky Brtnice.⁴ Třetí lokalitu, která je v trati „Nad Polednovou zahradou“, jsem objevil v roce 1988. Je situována západně od obce a asi 700 m od říčky Brtnice, 700 m severně od lokality Kněžice – Brodce, přibližně ve stejné nadmořské výšce jako první dvě uvedené.

Z nové lokality pocházejí dvě drobná až mikrolitická škrabadla, první z rohovce č. 29, druhé je z křišťálu, úštěpové okrouhlé škrabadlo z křemene, křišťálový hrot s plošnou retuší a s náznakem řapu – č. 38. Tento hrot má analogii v hrotu č. 10, který je z Hrutovské stráně, podobně jako listovitý hrot z křišťálu o rozměrech 70 x 30 mm má tvarovou i surovinovou analogii s menším hrotem č. 35 z Brodců a s dalšími dvěma z lokality

Hrutovská stráň. Uváděné nástroje z nové lokality, včetně nožů a mikrolitů, mají své paralely v nástrojích dříve objevených lokalit z Hrutovské stráně a Brodců. Hrot č. 38 a drobnější škrabadla by mohly být epipaleolitického či mezolitického původu.

Domnívám se, že do předkeramického období pravěku lze zařadit z dříve zkoumaných lokalit většinu nalezených nástrojů.⁵ Z nových nálezů v úvahu přichází mikrolitické škrabadlo z křišťálu – č. 24, krátké úštěpové škrabadélko z rohovce, které je v kombinaci s rydlem – č. 25, rydélko z křišťálu – č. 32, dvojité škrabadlo z rohovce – č. 26, čepelky č. 21, 22, 23. Plochý hrot z rohovce č. 36, čepelka č. 40 a artefakty č. 30 a 31 nabývají geometrických tvarů. Pozdněpaleolitického stáří by mohlo být patinované obsidiánové jádérko se zobcovitou úpravou – č. 39 a rohovcové škrabadlo s nádechem patiny – č. 27.⁶

Dříve nalezené nástroje z Kněžic – č. 1 až 19 byly v roce 1984 publikovány v odborném tisku Přehled výzkumů. Podle názoru dr. Emanuela Grepla, spoluautora článku, mají škrabadla 1 až 3 epipaleolitický charakter, paleolitický původ vykazuje také skupina rydel č. 6 až 9, problematičtější je zařazení hroty čepelky č. 10, ostatní nástroje (škrabadla a nože) mají výrazně neolitický charakter.⁷

Na lokalitě Kněžice – Hrutovská stráň jsem v r. 1988 našel také keramický přeslen, který byl nejspíše zhotoven ze dna nádoby, jeho časové a kulturní zařazení je problematické. V okolí i intravilánu Kněžic se vyskytuje poměrně značné množství úlomků keramiky s rozhodujícím podílem středověké.⁸ Na několika zlomcích ze sbírky ing. Obrdlíka i z mých nálezů nelze vyloučit pravěké stáří.⁹

Soubor štípané kamenné industrie je celkem nesourodý, nejen z hlediska jednotlivých surovin, ale i z hlediska jednotlivých vŕdčích typů.¹⁰ Ze statistického přehledu industrií z Kněžic vyplývá, že zastoupení artefaktů z hlediska surovinového, ale i typologického je u všech uvedených lokalit velmi podobné. Proto vyhodnocuji soubor jako celek.

Ze surovin je zastoupen rohovec s pazourkem v počtu 62 kusů (42 %), křišťál se záhnědou také v počtu 62 kusů (42 %), křemen 19 kusy (13 %), zbytek připadá na jiné materiály (3 %). Z nástrojů dominují mikrolity (škrabadélka, hrůtky, čepelky, zhotovené převážně z rohovce a křišťálu – 31 kusů, t. j. 33 %, dále škrabadla (i v kombinacích) – 22 kusů, t. j. 23 %, rydla jsou zastoupena podobně jako hroty ve 12 případech, t. j. po 13 % atd.

Úštěpová technologie převládá nad čepelovou a jádrovou. Kromě obsidiánového jádérka jsou nástroje bez patiny, v několika případech jen s nádechem patinace. Suroviny nástrojů jsou jednak domácího původu – křišťál, záhněda, křemen, jednak také cizí – pazourek, rohovec, obsidián. Rohovcové a pazourkové pravěké výrobky nesou jasnější a prokazatelnější stopy opracování než nástroje z místních surovin. Kratší životnost nástrojů z křišťálu a záhnědy mohla ovlivňovat preciznost jejich výroby.

Nejednotnost materiálu a také použití různých surovin nedovoluje soubor industrií z Kněžic jednoznačně zařadit. Menší část nálezů – pozdněpaleolitických, především z Hrutovské stráně, by mohla prokazovat přítomnost lidí z konce paleolitu. Domnívám se, že většinu nalezených nástrojů, když nebyla jasně prokázána existence neolitické či eneolitické keramiky a t. zv. srpových čepelí, lze zařadit k některé předkeramické kultuře pravěku, nejspíše náležející *mezolitu*. Mezolit mohl v některých oblastech dlouho přežívat. Vedle neolitu v jižní a východní části okresu Třebíč a na Znojemsku nelze vyloučit existenci mezolitu v některých mikroregionech Českomoravské vrchoviny a jeho časovou souběžnost s neolitem.¹¹ Archeologické nálezy i okolnosti z mikroregionu Kněžic tuto myšlenku podporují. Jde převážně o drobnotvarou až mikrolitickou industrii (drobná krátká škrabadla, mikroškrabadla, rydélka, hrůtky). Nelze také přehlédnout u některých nástrojů tendenci ke geometrickým tvarům.

Říčku Brtnici lze označit za „osu“ objevených lokalit i ojedinělých nálezů. Prakticky všechny nálezy pocházejí z míst vzdálených od toku Brtnice 100 až 800 m. Archeologický výzkum mikroregionu v Kněžicích se týkal především okolí středního toku říčky, asi v délce 8 km, což vymezují i krajní nálezy vyznačené na mapce (č.41 – jádro z pazourku a č. 45 – dlátka).¹² Když jsem prováděl průzkum na polích vzdálenějších od říčky Brtnice o více než 1 km, byly výsledky vždy negativní.¹³ Z těchto nálezových okolností vyplývá, že dávní předchozí sledovali důsledně tento vodní tok. Snad je k tomu vedl zdroj obživy, orientace a nejlepší schůdnost terénu, pravěká stezka.¹⁴ Nejednotnost materiálu naznačuje i více návštěv, využití místních surovin a také několik připálených silikátů ze všech uvedených nalezišť upomíná na trvalejší pobyt pravěkých lovců.

Domnívám se, že soubor štípané kamenné industrie z Kněžice je převážně mezolitického původu. To by znamenalo snad první nález mezolitického materiálu z Třebíčska.¹⁵

POZNÁMKY:

- 1 Československá vlastivěda, díl I. Příroda, svazek 1, Praha 1968, s. 441 – 443, 672 – 674.
- 2, 7, 10 Diviš, J. – Grepl, E.: *Nálezy křesťalové a pazourkové industrie z Kněžic (okr. Třebíč)*, Přehled výzkumů AU ČSAV v Brně 1982, Brno 1984, s. 14, obr. 3 – schematické plány lokalit Kněžice – Hrutovská stráň a Kněžice – Brodce, obr. 4 – nálezy štípané industrie.
- 3 Z nálezů ing. K. Obrdlíka je rydlo – č. 8 a čepel – č. 19, přibližné polohy obou nálezů jsou vyznačeny na mapce pod odpovídajícími čísly, jsou také zahrnuté do statistického přehledu.
- 4, 5 Diviš, J.: *I Kněžicko mělo pravěké obyvatele*, Jiskra, Třebíč 1985, č. 3
- 6 Oliva, M.: *Pravěk Třebíčska*, Brno, Třebíč 1986, s. 52
- 8 Keramiku z Kněžic č. p. 31 a z Kněžic – Hrutovců zařazuje dr. Zdeněk Měřinský do 13. století – ze sbírky ing. Obrdlíka, K., Měřinský, Z. a kol., *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Brno 1988, s.32
- 9 Osobní informace.
- 11 „Část mezolitiků např. přetrvávala i po příchodu zemědělství do určité oblasti, neboť žili na místech, kde se pro nevhodné přírodní podmínky zemědělství nemohlo uplatnit (písčité nížiny, hornaté a lesnaté oblasti).“, Vencel, S. a kol. *Dějiny pravěku a starověku*, díl I., s. 68, Praha 1979.
- 12 Průzkum byl prováděn od rybníku Zlatomlýn u Opatova až téměř po městečko Brtnici.
- 13 Výjimkou je rytina, kterou jsem objevil v r. 1979 na amfibolitickém balvanu v trati „Skalky“ na konci „Obecního lesa“. Nalézá se západním směrem při okraji lesa a asi 3 m od cesty, asi 20 m před mýtkou. Výška rytiny je asi 20 cm a představuje pravděpodobně ženu, hlava je neznatelná nebo poškozená. Rytina má velmi archaický charakter. Z místních pamětníků o ní nikdo nic nevěděl a neexistuje ani žádný písemný záznam. Není vyloučeno, že by nemohla být pravěkého původu. Nálezová zpráva byla v r. 1979 odeslána ČSAV archel. oddělení v Brně (s fotodokumentací odeslal ing. Karel Obrdlík r. 1979). Další podrobnější informace s fotografií a nákresem dle fotografie – osobní dokumentace a v dokumentaci Jiřího Pryče předsedy AK při DK ROH Příbor.
- 14 Nálezy nápadně korespondují s částí větve, t. zv. Haberské stezky a s částí „Lovětínské stezky“.
- 15 Domnívám se, že i na Třebíčsku a Jihlavsku mohlo být osídlení ve střední době kamenné, ač velmi řídké. Skutečnost, že odtud mezolitický materiál není znám (Pravěk Třebíčska – s. 94), je spíše z důvodu velké obtížnosti zachycení stop mezolitiků, než z důvodu jejich neexistence i v této oblasti.

STATISTICKÝ PŘEHLED INDUSTRIÍ Z KNĚŽIC

HRUTOVSKÁ
STRANĚ

BRODCE

POLEDNOVÁ
ZAHRADA

OJEDINĚLÉ
NÁLEZY

ROHOVEC-PAZOUŘEK
KRÝŠTÁL-ZAHNĚDA

KŘEMEN

OBSIDIAN

JINÉ MATERIÁLY

SOUČTY

ROHOVEC-PAZOUŘEK
KRÝŠTÁL-ZAHNĚDA

KŘEMEN

SOUČTY

ROHOVEC-PAZOUŘEK
KRÝŠTÁL-ZAHNĚDA

KŘEMEN

JINÉ MATERIÁLY

SOUČTY

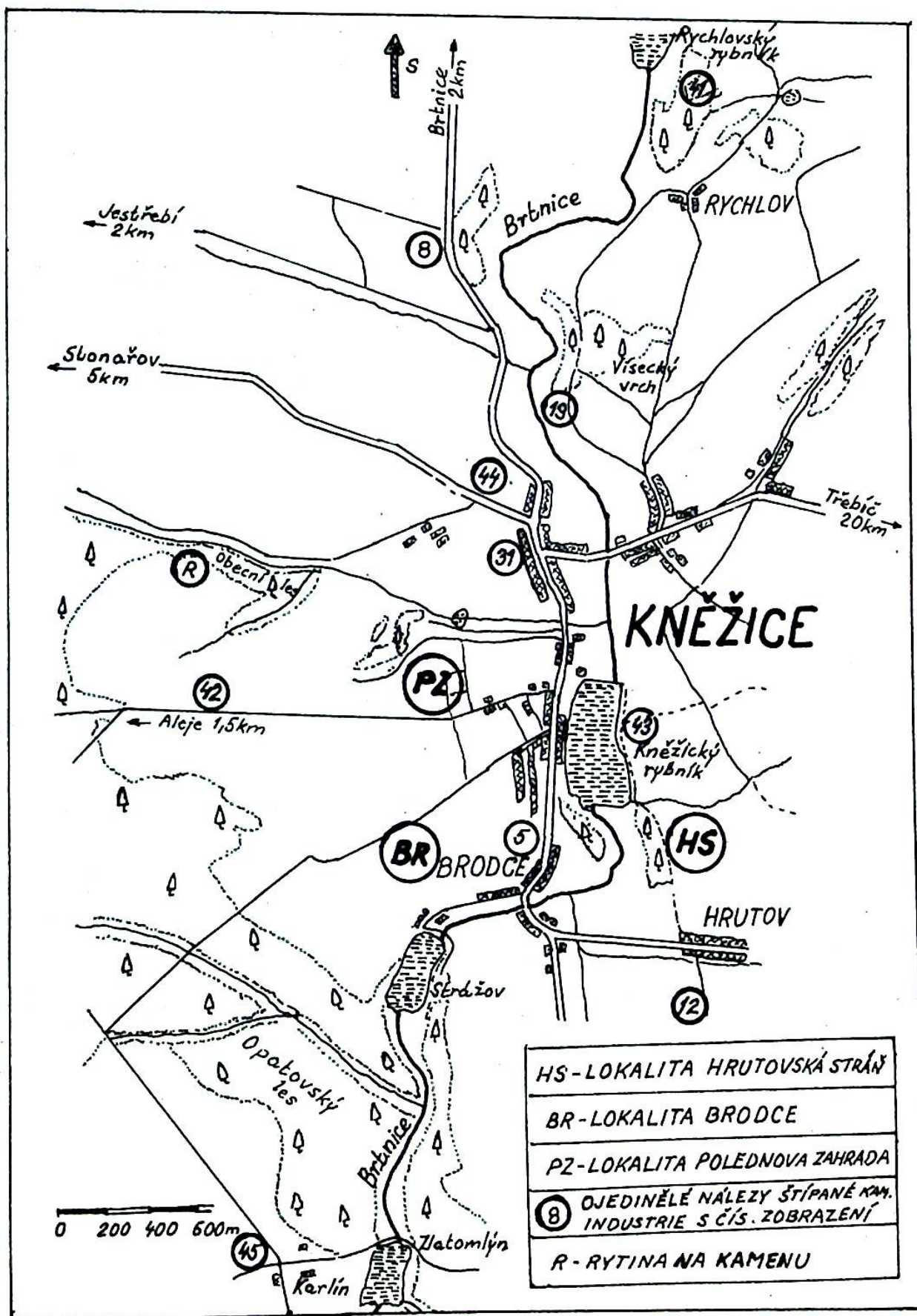
ROHOVEC-PAZOUŘEK
KRÝŠTÁL-ZAHNĚDA

KŘEMEN

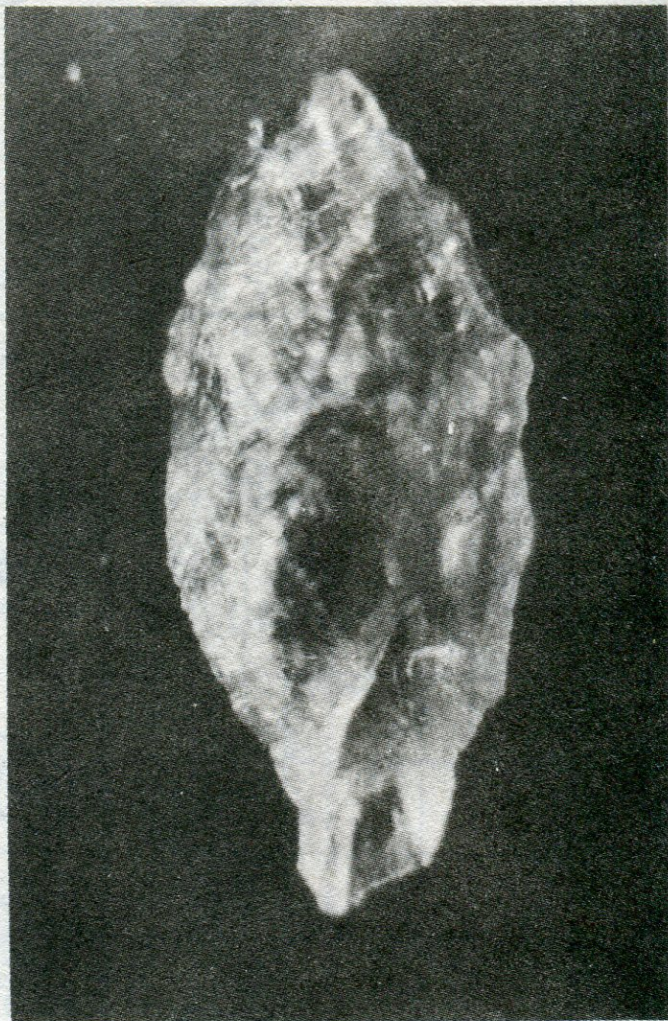
SOUČTY

SOUČTY

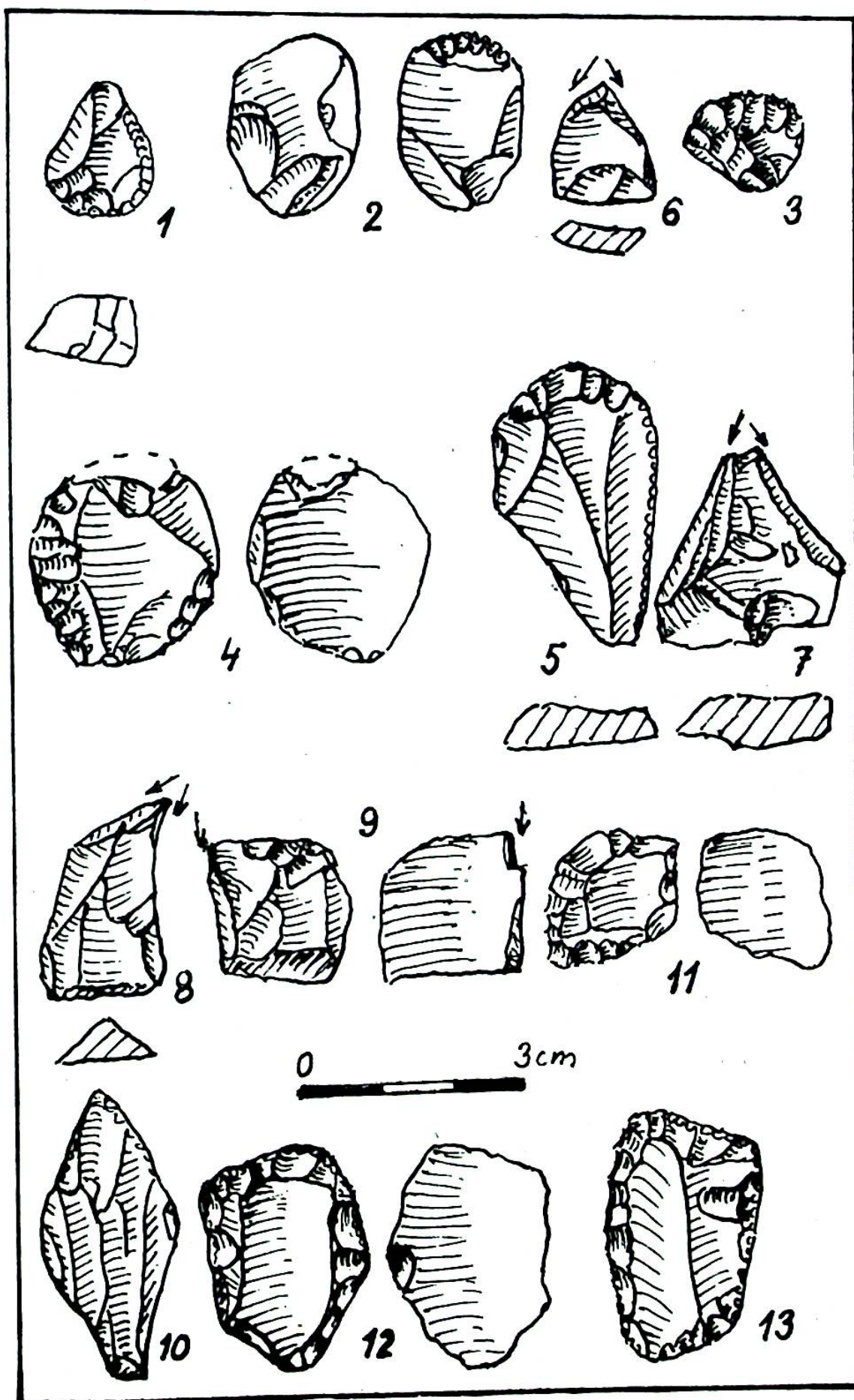
SKRABADLA (i v kombinacích)	4	2		6	7	2	3	12			1	1	2	1	3	22
RYDLA	5			5	3	1		4			1	1	1	1	2	12
HROTY	4	2		1	7		1	1	2		2		2		1	12
VRTÁKY			1		1		1		1							2
DLAŤKA	1			1									1		1	2
NOŽE	1			1	1	1	2	4		1		1				6
ČEPELE	2		1		3			1	1					2	2	6
VRUBY	1			1												1
MIKROLITY	7	4		11	3	10	1	14		2	1		3	3	1	31
JÁDRA	3			1	4			1	1			1	1	1	2	9
ÚSTĚPY +ODPAD	7	4	4		15	3	10	13		3		3		12	1	44
SOUČTY	35	10	8	1	55	18	25	9	52	2	7	1	2	12	7	147

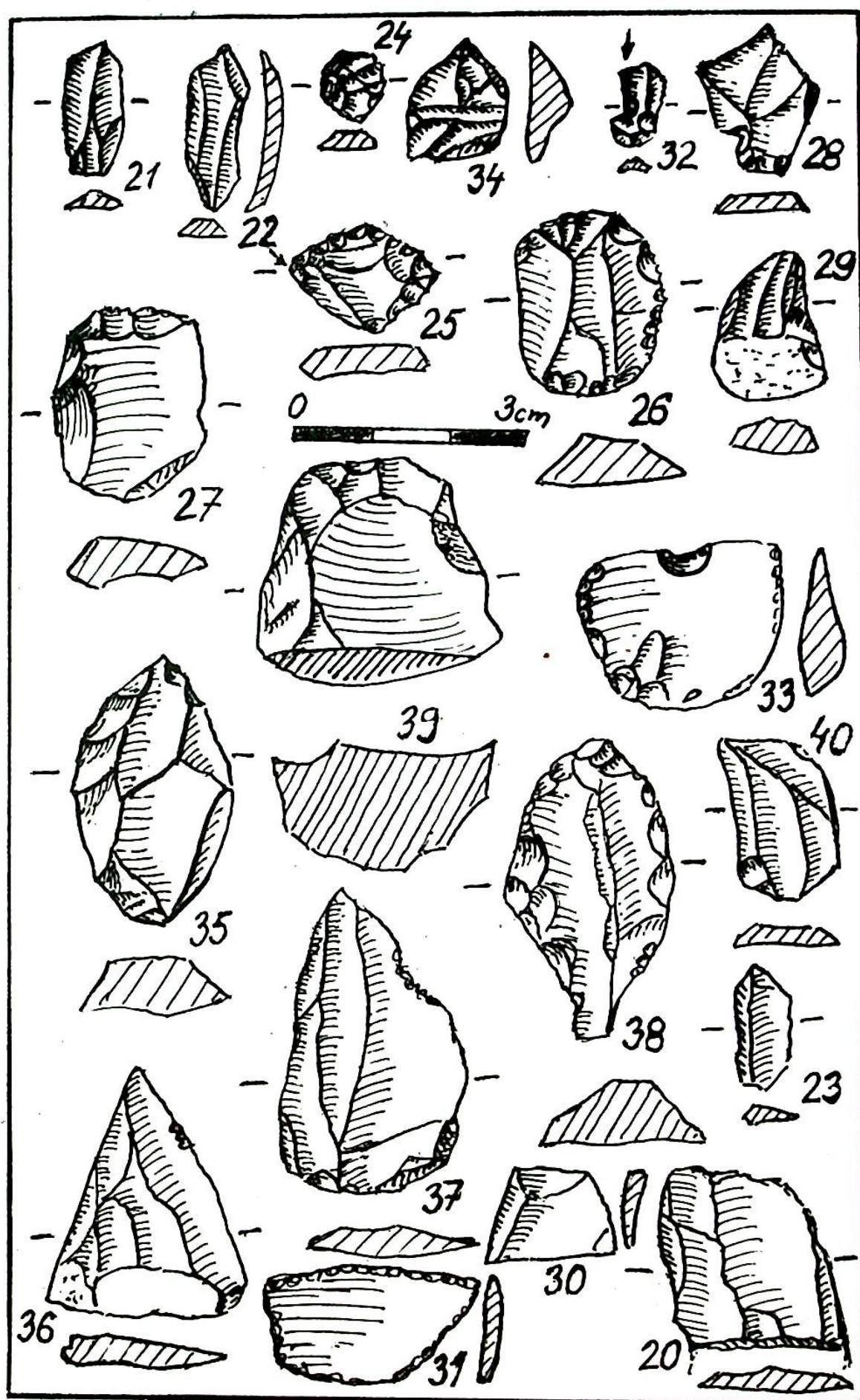
2. Mapka naleziště

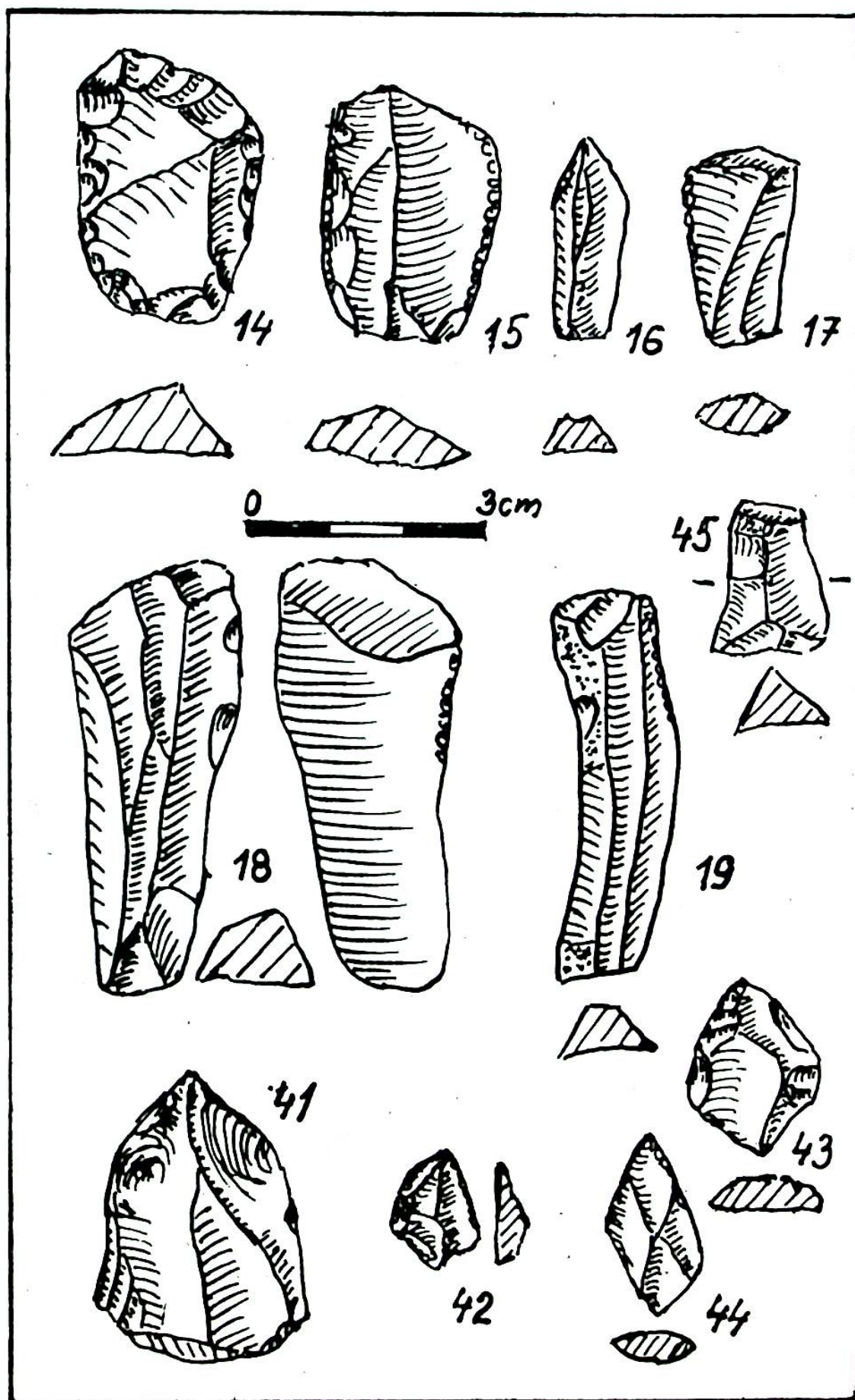
3. Hrot ze záhnědy - Kněžice, okr. Třebíč. 2x zvětšeno

4. Kněžice (okr. Třebíč) - Nálezy štípané industrie

5. Kněžice (okr. Třebíč) - Nálezy štípané industrie

6. Kněžice (okr. Třebíč) – Nálezy štípané industrie

RESUMÉ

Der Bericht über die Funde des gespalten Steinartikels aus Kěžice, Bezirk Třebíč

Während der Jahre von 1976 bis 1988 sammelte J. Diviš eine Zusammenstellung der gespalten Steinartikel. Die urzeitlichen Instrumente wurden bei der Tagsammlungen auf den Feldern des Katasters Kněžice gefunden. Es sind 145 Artefaten aus Feuerstein, Horstein, Kristall, Quarz, Obsidian, Rauchtopas und anderer Rohstoffen. Die Funde der Steingeräte stammen vor allem aus 3 Lokalitäten – Kněžice – Hrutovská strán, Kněžice – Brodce, und aus der neu gefundenen Lokalität, die sich zwischen Poledna-Garten und Soukup-Abhang befindet. Eine imaginäre Achse der Lokalitäten bildet der Mittelflusslauf „Brtnice“. In der Sammlung der Steinartikel wiegen vor allem die kleinen, fast mikrolitischen Geräte (die kleinen Kratzen, Mikrokratzen, Stichelchen, Spitzen) über. Der Autor nimmt an, dass die meisten gefundenen Geräte zu einer vorkeramischen Kultur der Urzeit, die zur Periode des Mesolithikum gehört, eingereiht werden können. Ein kleinerer Teil der Artefakten, vor allem aus dem Ort „Hrutovská strán“, hat wahrscheinlich den Ursprung im Spätpaläolithikum. Die Fund der urzeitlichen Geräte aus Kněžice stellen die äußersten Durchdringungen der Jäger im Paläolithikum ins Böhmisches-Mährische Bergland dar. Die Ausnutzung der Lokalrohstoffe und das Vorkommen von verbrannten Silexen zeigen auf den dauerhafteren Aufenthalt der Urmeschen.

During the years 1976/1988 J. Diviš gathered the collection of the chopped stone industries. Prehistoric instruments were found during the surface picking on the fields of Kněžice region. General number of the flint, crystal, smoke-quartz and others raw products is 145. The discovery of the stone instruments originate mainly from three localities, Kněžice-Hrutovská strán, Kněžice-Brodce and from newly discovered amongst Polednova zahrada and Soukupova strán. Imaginary axis of the localities and discoveries is created the central flow of Brtnice River. The micro-instruments predominate in the collection of the stone industries (little short scraps, micro-scrappers, piercers, points). Autor thinks most found instruments can set in order of some preceramic prehistoric culture, most probably originated mesolithicum. Lesser part of the artefacts mainly from Hrutovská strán has probably last paleolithic origin. The discoveries of the prehistoric instrumets from Kněžice put forward the hinderest penetration of the paleolithic hunters into Czech-Moravian Highland. The utilization of the local materials and the occuring burned through silex show to the durably stay of the prehistoric people, too.